

FALLENBÜCHLNÉ AMBRUS GIZELLA

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS EMLÉKIRATOK

— Megjegyzések Csathó Kálmán könyvéhez —

Az irodalomtörténet számára fontos forrásmunkául szolgálhatnak az emlékiratok, ha szerzőjük elfogulatlan és mindenben az igazsághoz ragaszkodik. De egyenesen káros lehet irodalomtörténeti szempontból az olyan mű, amely mendemondák alapján készült, vagy amelynek szerzőjét harag, ellenszenv, valami sérelem emléke stb. befolyásolja. Az ilyen munka annál károsabb, minél közelebb állt szerzője ahhoz, akiről munkájában megemlékezik, mert a hitelesség látszatával hamis képet visz az irodalmi köztudatba. Ez utóbbi munkákhoz tartozik Csathó Kálmán Ambrus Zoltánról szóló tanulmánya (Ilyeneknek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum. Bp. 1957, Magvető. 46—67.)

Csathó a hitelesség látszatával — mint rendező öt évig dolgozott Ambrus közvetlen közelében — tárgyilagosságot emlegetve, mond lesújtó bírálatot Ambrus Zoltánról mint igazgatóról. Nem volt jó igazgató, de szerencséje volt — mondja róla, anélkül, hogy ezt komoly érvekkel bizonyítaná.

Szerencséje volt? Ambrus igazgatóságának ideje (1917—1922): háború, forradalom, ellenforradalom, román megszállás és cenzúra, dühöngő infláció évei; csak olyan darab kerülhet bemutatóra, amelyhez a díszleteket, jelmezeket a régiekből lehet átfesteni, átalakítani; új külföldi darabot vásárolni nem lehet, nincs némaszemélyzet, megfelelő zenekar; az igazgatónak folytonos harcot kell folytatnia a tagok fizetésének rendezéséért és különböző segélyeiért. Színművészeti Tanács, igazoló bizottság... ez az a nagy szerencse, amit Csathó emleget?

Mi a kötelessége a Nemzeti Színház vezetőjének? Mivel érdemelheti ki a jó igazgató elnevezést? Ez talán nem lehet vitás: jó darabokat kell adnia jó előadásban és gondoskodnia kell a megfelelő pénztári bevételről. Ambrus a kor legkiválóbb színművészeinek darabjait hozta színre: Möricz, Bródy, Herczeg, Molnár, Szomory, Lengyel Menyhért, Voinovich darabjai szerepelnek a bemutatók között. (A Hevesi-rezsím nagy sikerei: Harsányi Ellák-ja, Csathó Új rokon című darabja is még Ambrus műsorából valók); ő maga kérte fel a szerzőket, hogy írjanak darabot a Nemzeti Színház számára. Klasszikus darab — magyar és külföldi — sohasem került annyi színre, mint Ambrus Zoltán idejében. Az előadások jelentékeny része „táblás ház” előtt folyt. Ambrus igazgatósága alatt nemcsak, hogy deficit nem volt — mint előbb mindig —, hanem, ami az állami színházaknál ritkaság számba megy, jövedelmezett a színház.

Mire alapítja Csathó kedvezőtlen véleményét? Arra, hogy ők, a tagok, nem tartották Ambrust jó igazgatónak, mert nem pajtáskodott és nem gorombáskodott velük. Nem tartották színházi szakembernek, mert nem vett részt a rendezés munkájában, mint azok az elődei, akik előbb ügyelők, majd rendezők voltak. De ami azoknál természetes volt, az Ambrusnál, aki maga sohasem volt rendező, póz és nagyképűség lett volna. Ambrus csakugyan rábízta a rendezést a színház — kiváló — rendezőire, maga az irányítás munkáját végezte. Műsorok, pénztári jelentések, színikritikák azt tanúsítják, hogy a munkáknak ez a megosztása nem vált kárára a színháznak. Csathó hibájául rója fel Ambrusnak azt is, hogy a színházat irodalmi intézménynek tartotta. Hogy az igazgató ebben tévedett volna, az legalábbis vitatható.

Csathó szinte kinosan igyekszik Ambrustól mint igazgatótól minden érdemet megtagadni. Nem érdekelte a színészek játéka, nem értett a színjátszáshoz, nem értett a tehetségek felfedezéséhez... Mindennek az ellenkezőjét tényekkel lehet bizonyítani. A szereposztás munkáját mindig maga végezte; „minden szereplő a helyén volt” olvassuk újra meg újra az egykorú színházi kritikákban; és talán mégsem lehet véletlen, hogy a számtalan „ajánlott” színész közül éppen a tehetségeseket szerződtette...

Olimposzi magasságban trónolt az igazgatói irodában — mondja Csathó, de mindjárt hozzátesszi: mindenki bemehetett hozzá és amit emberileg tehetett, mindent megtett a tagokért. Ez utóbbi állítás szóról szóra igaz. De hol itt az olimposzi magasság?

Lehet-e valami jelentősége irodalomtörténeti szempontból Ambrus igazgatói működésének? Az, hogy milyen igazgató volt — hogyan végezte a vállalt munkát — szintén hozzátartozik emberi és írói jellemzéséhez.

De Csathó nemcsak Ambrus igazgatói működését ítéli meg tévesen. Mint íróról is a valóságnak meg nem felelő dolgokat állít. Nem írt a színészek játékaról — mondja. Tévedés; kritikáiban mindig írt az előadásról is. Úgy látszik, Csathó csak a kötetekben megjelent bírálatokat olvasta, amelyekből Ambrus kihagyott minden napi aktualitást, tehát a játékról szóló részt is. De nemcsak az előadással kapcsolatban írt a színészekről. Köteteket lehetne összeállítani a magyar és külföldi színészekről írt cikkeiből; csaknem félszázad minden kiváló színjátszója felvonul írásaiban. Mindez megtalálható a Pesti Napló, Magyar Hírlap, Pesti Hírlap régi évfolyamaiban.

De a legbántóbb, legigaztalanabb Csathónak ez az állítása: „úszott az árral, nem kockáztatott meg önálló véleményt”. Azt mondhatnók: Ambrus mind újságírói, mind színikritikusai működése szembenézés az árral. Szembenézés a hatalmonlevőkkel, szembenézés a közízléstelenséggel. Mindig önálló véleményt nyilvánított, kritikáiban éppúgy, mint minden más írásában. Még párba is volt Keszler Józseffel Björnson: Erőnkön felül című darabjáról írt, nagyon is önálló véleményt nyilvánító kritikája miatt.

Mint emberről is teljesen hamis képet — regényeiben szereplő karikatúra-alakokhoz hasonló karikatúrát — ad Csathó Ambrusról, egy-egy tréfás mondatát nagyképp komolysággal bírálja. Szinte úgy tűnik, az a cél-vezeti, hogy nevetségessé tegye. De írása nem annyira az igazgató képét idézi az olvasó elé, mint az emlékirat szerzőjéét: a rendezőt, aki titokban kineveti az igazgatót; a gyerek, aki a tanító háta mögött számfűlet mutat . . .

Ambrusnak Bajor Gizivel való kapcsolatát is egészen tévesen ítéli meg Csathó. Nem az igazgató járt a művésznő után, hanem a művésznő az igazgató után — természetesen számfűletből. Ambrust ez mulattatta, de szerepeket nem ezért adott Bajor Gizi, hanem mert az akkori fiatal színésznők közt a legjobbnak tartotta. Talán már nem lehet vitás, hogy nem tévedett. Különbösen Csathó is elismeri, hogy Bajor Gizi később sem szerepelt kevesebbet. De amit a másik igazgatónál rendjénvalónak talál, azt Ambrusnál „primadonnauralom”-nak mondja. Ez az, amit Csathó tárgyilagosságnak nevez.

Tanulmánya végén mintegy másfél oldalon a legnagyobb magasztalással szól Ambrusról mint íróról. Ezt a szinte odaragasztottnak ható részt úgy látszik azért írta, mert maga is megsokallotta azt a sok bántó dolgot, amit Ambrusról összehordott. Ambrusról, aki — mint maga mondja — barátsággal volt iránta és — ezt Csathó nem említi — barátságának komoly tanújelét is adta.

Az „Ilyeneknek láttam őket” kétségtelenül igen érdekes, szellemesen megírt, szórakoztató munka, de akinek irodalomtörténeti adatokra van szüksége, az ne merítsen belőle.